

Marcin Łukasz Lutomierski

MICKIEWICZ I OKOLICE

Tematy romantyczne
na łamach londyńskich „Wiadomości”
z lat 40. i 50. XX wieku

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

Marcin Łukasz Lutomierski

MICKIEWICZ I OKOLICE

TEMATY ROMANTYCZNE
NA ŁAMACH LONDYŃSKICH „WIADOMOŚCI”
Z LAT 40. I 50. XX WIEKU

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2012

Recenzent

Mariusz Zawodniak

Opracowanie redakcyjne

Agnieszka Markuszczyńska

Projekt okładki

Tomasz Jaroszewski

Printed in Poland

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2012

ISBN 978-83-231-2764-2

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

tel. +48 56 611 42 95, fax +48 56 611 47 05

e-mail: wydawnictwo@umk.pl

Dystrybucja: ul. Reja 25, 87-100 Toruń

tel./fax: +48 56 611 42 38, e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Druk: Wydawnictwo Naukowe UMK
ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

SPIS TREŚCI

SŁOWO WSTĘPNE	9
ROZDZIAŁ 1. PRZEDMIOT I METODA.....	11
Charakterystyka źródeł oraz sposoby ich badania	11
Cele i ramy czasowe pracy	18
Druga Emigracja	19
„Polski Londyn”	24
Problemy terminologiczne	30
Stan badań	33
ROZDZIAŁ 2. ROMANTYZM W PUBLICYSTYCE I ESEISTYCE.	
ŚWIADECTWA ODBIORU.....	37
Wstęp	37
Wypowiedzi o współczesnej emigracji polskiej.....	40
Szkice i artykuły na temat romantyzmu.....	46
Emigracyjne i krajowe publikacje poświęcone romantyzmowi.....	67
Wypowiedzi krytycznoliterackie	92
Podsumowanie	106
ROZDZIAŁ 3. W KRĘGU ZAGADNIEŃ EDYTORSTWA DZIEŁ ROMANTYKÓW	111
Wstęp	111
Bieżące przedsięwzięcia wydawnicze	112
Edycje dzieł.....	118
Wybory pism	125
Edytorzy, redaktorzy, wydawnictwa	135
Antologie i broszury	146
Przedmowy i posłowania	151
Formy upowszechniania.....	158
Edycje krajowe	163
Edytorskie <i>varia</i>	164
Podsumowanie	180

ROZDZIAŁ 4. TEMATY ROMANTYCZNE W UTWORACH LITERACKICH	
I PARALITERACKICH	183
Wstęp	183
„Kraj lat dziecińczych” w poezji	192
Wobec martyrologii	220
Wiersze o życiu i twórczości romantyków	229
Wojna i okupacja w tekstach prozatorskich	248
Wspomnienia z łagrów	253
Pozostałe nawiązania do romantyzmu	259
Opinie krytyków i publicystów	262
Podsumowanie	271
ROZDZIAŁ 5. „WIADOMOŚCI” I STYLE ZACHOWAŃ ROMANTYCZNYCH	275
Wstęp	275
Wspomnienia i przeszłość	282
Obchody rocznicowe	289
Sprzeczny i potępiony	298
Podsumowanie	309
UWAGI KOŃCOWE	315
WYKAZ ILUSTRACJI	323
BIBLIOGRAFIA	325
SUMMARY. MICKIEWICZ AND HIS WHEREABOUTS ROMANTIC THEMES IN LONDON’S “WIADOMOŚCI” OF THE 1940s AND 50s	339
INDEKS OSOBOWY	341

SŁOWO WSTĘPNE

Książka, którą Czytelnik otrzymuje, jest owocem blisko czteroletnich badań nad emigracyjnym tygodnikiem. Podejmuję w niej zagadnienia rzadko i zazwyczaj marginalnie obecne w pracach historyków literatury. Tymczasem zgłębianie romantycznych tematów na łamach „Wiadomości” okazuje się istotnym i złożonym problemem. Badanie odbioru romantyzmu w kręgu autorów i czytelników jednego z najważniejszych czasopism emigracji polskiej XX wieku jest również fascynującą podróżą wśród kart historii polskiej literatury i ludzi z nią związanych.

Praca składa się z sześciu rozdziałów (i bibliografii), których treści odpowiadają najważniejszym ogniwom recepcji epoki Adama Mickiewicza. Rozdział 1 ma charakter wprowadzający w problematykę pracy oraz metodę badań. Kolejny rozdział dotyczy świadectw odbioru romantyzmu w publicystyce i eseistyce. Analizowane są tu wypowiedzi o celach i zadaniach powojennego wychodźstwa w kontekście Wielkiej Emigracji, szkice i artykuły na temat romantyzmu, teksty o emigracyjnych i krajowych publikacjach poświęconych romantyzmowi, a także wypowiedzi krytycznoliterackie. W rozdziale 3 zajmuję się przede wszystkim edycjami dzieł romantyków omawianymi lub wzmiankowanymi na łamach „Wiadomości” oraz ukazując różnorodne zainteresowania współpracowników pisma tematyką edytorstwa literatury romantycznej. Przedmiotem rozdziału 4 są utwory literackie i paraliterackie, które podejmują tematy wspólne obu emigracjom albo czerpią inspiracje z biografii i twórczości romantyków. Wskazując zabiegi intertekstualne, staram się przybliżyć dialog z tradycją literacką. Dodatkowo, przywołuję opinie krytyków i publicystów o tego typu kontynuacjach i nawiązaniach w literaturze Drugiej Emigracji. Rozdział 5 stanowi zaś próbę ujęcia najważniejszych stylów zachowań romantycznych emigracji pojałtańskiej, których obrazem, echem lub sygnałem są wypowiedzi na łamach „Wiadomości”. W centrum mojej

uwagi znajdują się wybrane przejawy żywotności romantyzmu w społeczno-kulturalnej sferze działalności emigrantów. Rozdział 6 natomiast zawiera uwagi końcowe i podsumowuje wyniki dokonanych badań.

Niniejsza rozprawa po raz pierwszy jest publikowana w całości. Wcześniej zaledwie kilka jej fragmentów włączyłem do osobnych artykułów, o czym za każdym razem informuję Czytelnika w przypisach do obecnej pracy.

Miłym obowiązkiem autora jest złożenie podziękowań osobom, bez których książka ta nie ujrzałaby światła dziennego. Za inspirację do napisania rozprawy oraz nieocenioną pomoc w trakcie jej powstawania pięknie dziękuję Panu Profesorowi Mirosławowi Strzyżewskiemu. Wdzięczny jestem także Panom Profesorom Mariuszowi Zawodniakowi i Wacławowi Lewandowskiemu – za cenne wskazówki, uwagi i sugestie. Ukłon kieruję w stronę Pracowników Wydawnictwa Naukowego UMK, którzy zatroszczyli się o jak najlepsze wydanie książki, a także Pracowników toruńskiego Archiwum Emigracji (kierowanego przez Doktora Mirosława A. Supruniuka), z życzliwością odnoszących się do moich badań. Za rozmaitą pomoc chciałbym również serdecznie podziękować Najbliższym: Żonie Oleńce, Rodzicom, Rodzeństwu z Rodziną oraz Teściom.

Rozdział 1

PRZEDMIOT I METODA

CHARAKTERYSTYKA ŹRÓDEŁ ORAZ SPOSOBY ICH BADANIA

Przedmiotem niniejszej pracy jest próba uporządkowania, opisanie i zinterpretowania tematów romantycznych na łamach „Wiadomości” – jednego z najważniejszych czasopism powojennej emigracji. Tematami romantycznymi nazywam różnorodne zagadnienia związane przede wszystkim z biografiami i twórczością romantyków, dziejami Wielkiej Emigracji oraz stylami zachowań romantycznych. Głównym motywem podjęcia tej rozprawy jest fakt, że tak rozumiane tematy romantyczne są stale obecne na łamach londyńskiego tygodnika: w omawianym okresie trudno byłoby wskazać numer pisma bez jakichkolwiek odwołań do romantyzmu.

Podstawę źródłową moich badań stanowią numery „Wiadomości” z lat 1946–1959. Mamy tu do czynienia zarówno z wypowiedziami informacyjnymi (m.in. notatką prasową, kroniką wydarzeń, wzmianką), publicystycznymi (m.in. artykułem, felietonem, komentarzem, listem do redakcji, szkicem), eseistycznymi (szkicem historycznym, literackim, krytycznoliterackim), jak i literackimi (m.in. wierszami, opowiadaniem, fragmentami powieści) czy paraliterackimi (wypowiedziami autobiograficznymi i dokumentarnymi). W badawczy nawias biorę dyskusje o definicjach tych wypowiedzi oraz ich szczegółowych rozróżnieniach. Nazwy i rozumienie wszystkich gatunków przejmuję z bogatej literatury przedmiotowej autorstwa zarówno historyków, jak i teoretyków szeroko rozumianego piśmiennictwa¹. W przypadku niejasnej przynależności gatunkowej konkretne-

¹ Zob.: *Encyklopedia wiedzy o prasie*, red. J. Maślanka, Wrocław 1976; *Abecadło dziennikarza*, red. A. Niczyperowicz, Poznań 1996; Z. Bauer, *Gatunki dziennikarskie*, w: *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków 2000, s. 143–173; *Słownik pojęć i tekstów kultury. Terytoria słowa*, red. E. Szczęsna, Warszawa 2002; *Słownik terminologii medialnej*, red. W. Pisarek, Kraków 2006; M. Lutomiński, *O poetyce listu do redakcji na*

go tekstu z „Wiadomości” proponuję własne nazewnictwo. Na marginesie wspomnę jeszcze, że nie zajmuję się publikowanym niekiedy w londyńskim tygodniku materiałem ikonograficznym: obrazami historycznymi i podobiznami poetów.

Wszystkie z wymienionych tu grup wypowiedzi, o bardzo odmiennych praktykach pisarskich², traktuję jako świadectwa odbioru (pojęcie to stosuję zamiennie z recepcją), w rozumieniu zaczerpniętym z artykułu Michała Głowińskiego³. Także pojmowanie stylu odbioru (i jego odmiany) przejmuję od badacza, który podkreśla, że:

styl odbioru jest zawsze interpretacją, jest nią wtedy, gdy czytający nie zdają sobie z tego sprawy, z tym mamy zresztą w większości wypadków do czynienia. Odbiorem, w którym czynności interpretacyjne są zwykle w wysokim stopniu uświadomione, jest przede wszystkim odbiór krytyczny⁴.

Pragnę jednak zaznaczyć, że kategorie stosowane przez Głowińskiego do badania recepcji literatury wykorzystuję w szerszym kontekście, to znaczy analizy odbioru romantyzmu, a więc nie tylko literatury (będzie o tym mowa nieco dalej). Opublikowane w tygodniku teksty porządkuję w czterech kręgach tematyczno-formalnych, które stanowią zarazem cztery istotne ogniwa recepcji romantyzmu. Pierwszą grupę zagadnień tworzą: publicystyka i eseistyka dotycząca roli tradycji romantycznej w kształtowaniu ideologii Drugiej Emigracji, szkice i artykuły na temat romantyzmu, teksty o emigracyjnych i krajowych publikacjach poświęconych romantyzmowi oraz wypowiedzi krytycznoliterackie. W drugim kręgu wydzielam te teksty informacyjne, publicystyczne i eseistyczne, których tematy koncentrują się na edytorstwie dzieł romantyków. Do trzeciej grupy wypowiedzi zaliczam utwory literackie i paraliterackie podejmujące tematy romantyczne (m.in. „kraj lat dzieciennych”, martyrologia narodowa, życie i twórczość romantyków). Czwarty krąg reprezentują wypowiedzi, głównie informacyjne i publicystyczne, których tematami są style zachowań romantycznych

przykładzie emigracyjnego tygodnika „Wiadomości” z lat 1955–1958, w: Proza polska na obczyźnie. Problemy – dyskursy – uzupełnienia, t. I, red. Z. Andres, J. Pasterski, A. Wal, Rzeszów 2007, s. 180–199.

² Por. A. Skrendo, *Recepcja literatury: przedmiot, zakresy, cele badań. Komentarz do tytułu i „postscriptum”*, „Teksty Drugie” 2001, nr 5, s. 88.

³ Zob. M. Głowiński, *Świadectwa i style odbioru*, w: tenże, *Prace wybrane*, t. III: *Dzieło wobec odbiorcy. Szkice z komunikacji literackiej*, Kraków 1998, s. 136–144.

⁴ Tenże, *Odbiór, konotacje, styl*, w: tamże, s. 131.

emigracji roku 1945. Dodam, że za najbardziej wartościowe uznaję wypowiedzi bezpośrednio odnoszące się do romantyzmu.

Z powodu braku opracowań bibliograficznych dotyczących powojennych „Wiadomości”⁵ niniejsza rozprawa opiera się przede wszystkim na samodzielnej kwerendzie numerów tygodnika. Czasem jednak korzystam ze wskazówek bibliograficznych autorów *Literatury polskiej na obczyźnie*⁶, Marii Danilewicz Zielińskiej⁷, Rafała Habielskiego⁸ i Tatiany Olejnik⁹.

Badanie odbioru romantyzmu na łamach „Wiadomości” staje się zarazem badaniem zjawisk współtworzących tradycję romantyczną w kręgu autorów i czytelników londyńskiego tygodnika. Taka perspektywa badawcza wydaje się zasadna, gdyż, jak zauważa Rafał Habielski, czasopisma

w warunkach wychodźczych spełniały bowiem wielofunkcyjną rolę, stając się, a i będąc do tego zmuszone okolicznościami, wyręczać instytucje życia społecznego – były więc po trosze klubami dyskusyjnymi, almanachami literackimi, miejscem utarczek i polemik historycznych, formulatorami myślenia politycznego, wreszcie ważnym elementem integrującym. Ta szczególna rola i znaczenie, jakie przypisywano czasopismom, sprawiły, że rejestrując życie społeczne i polityczne emigracji we wszelkich jego przejawach, po latach ukazywania się nabierały waloru wielowarstwowego kompetencyjnego źródła pomocnego do badania różnych aspektów rzeczywistości, którą odbijały¹⁰.

Maria Danilewicz Zielińska mówi zaś wprost: „bez szerokiego uwzględnienia czasopism obraz literatury »wojennej« i literatury »emigracyjnej« w ogóle ulega zafałszowaniu”¹¹. Pozostanę jeszcze na chwilę przy roli, jaką pełniło czasopiśmiennictwo na emigracji. Maria Barbara Topolska

⁵ Por.: M. Toporowski, „*Wiadomości Literackie*” 1924–1933. *Zestawienie treści. Indeks ilustracji. Pseudonimy i kryptonimy*, Warszawa 1939; A. Czachowski, „*Wiadomości Literackie*” 1934–1939. *Bibliografia zawartości*, Wrocław 1999.

⁶ *Literatura polska na obczyźnie 1940–1960. Praca zbiorowa wydana staraniem Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie*, t. I–II, red. T. Terlecki, Londyn 1964–1965.

⁷ Zob. M. Danilewicz Zielińska, *Szkice o literaturze emigracyjnej półwiecza 1939–1989*, Wrocław 1999.

⁸ Zob. R. Habielski, *Niezlomni, nieprzejednani. Emigracyjne „Wiadomości” i ich krąg 1940–1981*, Warszawa 1991.

⁹ Zob. T. Olejnik, *Nakaz i nadzieja. Tradycja romantyczna w publicystyce i eseistyce emigracji niepodległościowej lat 1939–1955*, Toruń 2002 [maszynopis rozprawy doktorskiej].

¹⁰ R. Habielski, *Niezlomni, nieprzejednani*, s. 6.

¹¹ M. Danilewicz Zielińska, *Podzwonne literaturze „emigracyjnej”*, „Więź” 1994, nr 9, s. 85.

w jednym z artykułów pomieszczonych w tomie z serii „Materiały do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego” przypomina, że „po zakończeniu wojny prasa polska była bardzo aktywna na całym świecie”¹². W latach 1939–1992 w Wielkiej Brytanii łącznie ukazało się ok. 1000 tytułów prasowych, z czego ok. 270 w czasie wojny, 280 – w czasie demobilizacji i ok. 350 w latach 1950–1993¹³. Znaczenie prasy na obczyźnie zostało już rozpoznane i wystarczająco omówione¹⁴. Ze względu na swoją powszechną dostępność czasopisma niejednokrotnie zastępowały organizacje i instytucje (polityczne, kulturalne, naukowe, dydaktyczne) o bardziej ograniczonym przecież zasięgu. Poza tym prasa dawała emigracji możliwość swobodnego wypowiedzania się o przeszłości i przyszłości, broniąc zarazem niepodległości Polski. Czasopisma sprawowały mecenat nad pisarzami i drukowały ich twórczość. Zapewniały również kontakt z kulturą polską, a przez to zmniejszały poczucie osamotnienia i łagodziły dotkliwości życia na obczyźnie.

Przejdę teraz do szkicowego omówienia roli „Wiadomości” w życiu Polaków na obczyźnie. Bogata literatura naukowa, popularnonaukowa i wspomnieniowa dotycząca historii tygodnika zwalnia mnie z jej przedstawiania¹⁵. Przypomnę jedynie kilka najistotniejszych faktów dotyczących omawianego okresu (1946–1959). Wznowione w kwietniu 1946 roku londyńskie „Wiadomości”, tzw. bezprzymiotnikowe (by użyć określenia Tymona Terleckiego), stanowiły kontynuację przedwojennych „Wiadomości Literackich” oraz wojennych „Wiadomości Polskich

¹² M. B. Topolska, *Prasa emigracyjna i ośrodki wydawnicze w W. Brytanii na tle światowym*, w: *Materiały do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego*, t. II: *Mobilizacja uchodźstwa do walki politycznej 1945–1990*, red. L. Kliszewicz, Londyn 1995, s. 314.

¹³ Tamże, s. 316.

¹⁴ Zob. m.in.: J. Kowalik, *Czasopiśmiennictwo*, w: *Literatura polska na Obczyźnie 1940–1960*, t. II, s. 373–548; J. Zubrzycki, *Socjologia polskiej emigracji*, „Kultura” 1954, nr 7/8, s. 130–133; M. Danilewicz Zielińska, *Szkiecy o literaturze emigracyjnej półwiecza 1939–1989*; R. Habielski, *Niezłomni, nieprzejednani*; tenże, *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, Warszawa 1999, s. 127–153; tenże, *Polski Londyn*, Wrocław 2000; *Z dziejów polskiej prasy na obczyźnie (od września 1939 roku do współczesności)*, red. M. Szczerbiński, Gorzów Wielkopolski 2002.

¹⁵ Najobszerniejszy wybór prac i źródeł dotyczących „Wiadomości” znajduje się w książce *„Wiadomości” i okolice. Szkice i wspomnienia*, t. II, red. i oprac. M. A. Supruniuk, Toruń 1996. Zob. także: *Inwentarz Archiwum „Wiadomości” (1946–1981) oraz „Wiadomości Polskich, Politycznych i Literackich” (1940–1944), Nagrody „Wiadomości” (1958–1990) i Mieczysław Grydzewskiego (1939–1971)*, oprac. M. A. Supruniuk, A. Jadowska, M. Karpińska, wstępem opatrzył M. A. Supruniuk, Toruń 2006.